

В. КУЦЕНКО

СОЦІОГУМАНІТАРНИЙ РОЗВИТОК У КОНТЕКСТІ РЕФОРМУВАННЯ ЕКОНОМІКИ ТА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВИСОКОЇ ЯКОСТІ ЖИТТЯ

Розкрито сутність соціогуманітарної сфери та соціогуманітарного розвитку, їх роль у забезпеченні реформування економіки, високої якості життя, подано основні складові останньої, обґрунтовано шляхи регулювання економіки та зростання добробуту населення.

*Мета держави – це рух усього
суспільства до високої якості життя.
Арістотель*

Через фінансову й економічну кризу, як відзначається у доповіді Генерального директора МОП на Міжнародній конференції праці, що відбулась у 2010 р., обсяг світового виробництва у 2009 р. скоротився на 2,2%, рівень безробіття зріс на 0,9% за рік, який і в 2010 р., на жаль, продовжував зростати [4]. Ця тенденція характерна й для України.

Світова практика свідчить, що ефективною держава може бути лише за умов, коли забезпечується не просто ефективне зростання соціально-економічних показників, а таке, що супроводжується сталим* розвитком. Останній передусім пов'язаний:

- з дотриманням параметрів (індикаторів) економічної безпеки;
- зі створенням такого типу відтворення основних засобів, при якому є реальна можливість вирішувати завдання щодо підвищення конкурентоспроможності економіки країни та забезпечення сталого соціально-економічного розвитку.

Відомо, що в багатьох країнах світу створені національні комісії чи ради щодо сталого розвитку, розроблені концепції чи стратегії такого розвитку, передбачаються конкретні заходи щодо їх реалізації, у тому числі здійснюються інституціона-

© В. Куценко, 2011.

* Парадигма сталого розвитку як ідеологія розвитку людської цивілізації має свій початок у 1987 р., коли Міжнародна комісія з навколишнього середовища та розвитку опублікувала доповідь Г. Х. Брундтланд "Наше спільне майбутнє". Модель сталого розвитку передбачає задоволення життєвих потреб нинішнього покоління людей без позбавлення такої ж можливості майбутніх поколінь забезпечення вирішення соціальних, економічних, екологічних проблем. Вирішення останніх має здійснюватись в органічному взаємозв'язку та збалансованості. Подальшого розвитку зазначена ідея набула на конференції ООН з навколишнього середовища та розвитку в Ріо-де-Жанейро (1992 р.). В документі "Порядок для XXI століття", прийнятому конференцією, міститься 27 принципів, близько 120 проблемних полів, понад 2500 широких рекомендацій щодо інтеграції соціальної, економічної та екологічної політики в єдину політику сталого розвитку.

Перші результати виконання цих рекомендацій ООН отримані на Всесвітньому саміті глав держав у Йоганнесбурзі (2002 р.).

льні реформи, вдосконалюється нормативно-правова база, простежується посилення організаційно-економічного механізму природокористування тощо.

До речі, ідею сталого розвитку започаткував В. І. Вернадський, який, стимулюючи технічний прогрес, застерігав необхідність:

- забезпечення збалансованого вирішення соціально-економічних проблем сучасного та майбутнього поколінь;
- збереження довкілля і природно-ресурсного потенціалу на основі збагачення культури, моралі, інтелектуально-інноваційного розвитку соціальної та духовної сфер.

На сьогодні, незважаючи дивлячись на те, що існує понад 60 визначень поняття “сталий розвиток”, не існує єдино прийнятого. Проте практично всі дослідники сходяться на тому, що сталий розвиток – це триада економічної, екологічної та соціальної складових (рис. 1).

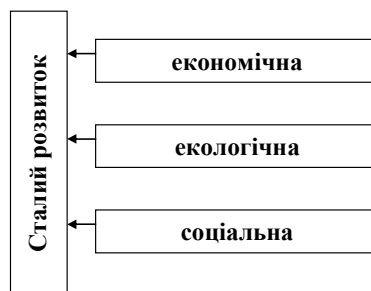

Рис. 1. Складові сталого розвитку

На жаль, у світі, особливо останнім часом, простежується споживацьке ставлення людини до природних, соціальних і моральних ресурсів. Вона заради своєї прагматичної вигоди бере вищезазначених ресурсів стільки, що в кінцевому підсумку це: зумовлює екологічні й соціальні катаклізми; веде до зміни поведінки людини, яка нерідко позбавляється культурних, моральних, духовних, релігійних, етнонаціональних, притаманних їй особливостей. Підтвердженням цього є хоча би такі дані:

- на 20% найзаможніших осіб планети припадає 86% загальної суми особистих витрат; 58% – споживання світової енергії; 45% – м'яса та риби; 84% – паперу; 87% – особистих автомобілів; 74% – телефонів;
- водночас на 20% найбідніших осіб припадає 5% вищеперерахованих товарів і послуг;
- співвідношення доходів “золотого” і “злиденного” мільярдів становить 1:60;
- в Японії після подій на Фокусимі вперше в історії країни виникло таке явище, як “мародерство”, тощо.

Проблема забезпечення парадигми сталого розвитку є актуальною для будь-якої країни. Особливо гострою вона є для України, де:

- антропогенне навантаження на навколишнє природне середовище в кілька разів перевищує показник у розвинутих країнах;
- показники, що характеризують розораність земель, споживання водних ресурсів, вирубування лісів, є найвищими в Європі;
- життєвий рівень населення продовжує залишатись дуже низьким;
- понад 10 млн. людей продовжує проживати на територіях критичного екологічного стану, а несприятливі екологічні умови є одним з основних факторів, що впливає на якість і тривалість життя (у Швеції, наприклад, вона перевищує 80 років у Польщі – 74, а в Україні – 68 років).

Проблемою сталого розвитку стурбована і вся Західна Європа, зокрема Європейський Союз. Останній запропонував 10 основних показників, які характеризують сталий розвиток, оцінка яких дає підставу стверджувати, що, по-перше, основну частину їх становлять соціогуманітарні показники, а по-друге, в Україні всі вони є значно нижчими від загальноєвропейських і, на жаль, мають тенденцію до зниження.

Першим показником сталого розвитку є, безперечно, економічний, який враховує обсяг ВВП на душу населення, зайнятість, обсяг інвестицій тощо. Слід зазначити, що величина ВВП на душу населення в Україні є однією з найнижчих в Європі (рис. 2).

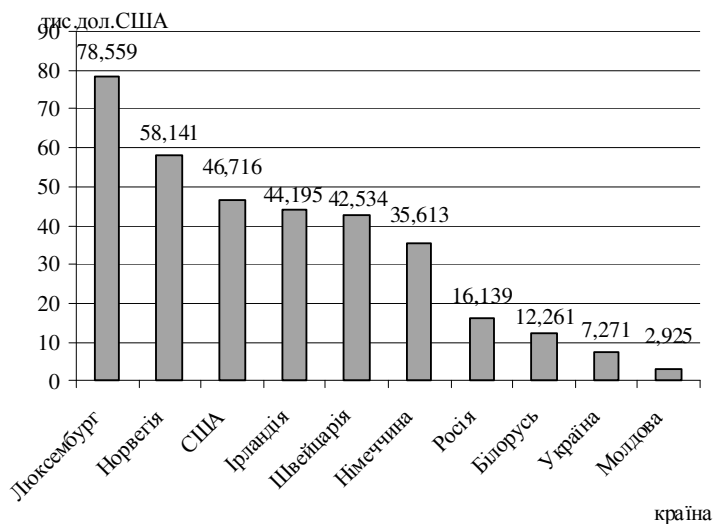

Рис. 2. ВВП на душу населення у 2008 р.

Як видно з рис. 1, нижчий показник ВВП на душу населення від українського має лише Молдова. Особливо значно відстає наша держава у цьому плані від країн Західної Європи. Міжнародний валютний фонд (МВФ) розробив прогноз ВВП України до 2015 р., згідно з яким цей показник у перспективі до 2015 р. зросте несуттєво (рис. 3).

Важливим економічним показником є і рівень зайнятості. Темпи зростання зайнятості в Україні близькі до темпів збільшення чисельності економічно активного населення. Щоправда, у 2009 р. різко зменшилась кількість зайнятих порівняно з попереднім роком (табл. 1).

Якщо чисельність економічно активного населення протягом 2000–2009 рр. зменшилась, то зайнятого – зросла. Рівень безробіття у 2009 р. становив 8,8%. На території СНД цей показник є одним із найвищих. Скажімо, у сусідній Молдові він дорівнював 6,4%.

Безробіття – це лише верхівка айсберга, що руйнує ринок праці*. Останнім часом спостерігається підвищення неповної зайнятості, а також рівня нестабільної

* У 2009 р. вплив кризи на рівень безробіття у різних країнах був різний. В одних країнах спостерігалось зниження рівня безробіття (серед цих країн опинився й Казахстан); другу групу становили країни, де підвищення рівня безробіття було незначним (0–1,5%), у третій групі простежувалось різке підвищення рівня безробіття – 1,5–3,0%; четверту групу утворювали країни (сюди увійшла й Україна), де відбулося вкрай різке підвищення рівня безробіття (понад 3%) – МТБ, Департамент статистики, на основі бази даних Лаборста й даних МВФ: ДЭСВ ООН, 2010 р.

зайнятості. У доповіді МОП про глобальні тенденції у сфері зайнятості чисельність працівників, зайнятих на неповній основі, протягом 2008–2010 рр. збільшилась на 110 млн. осіб. У результаті цього майже половина трудових ресурсів світу не мала постійної зайнятості.

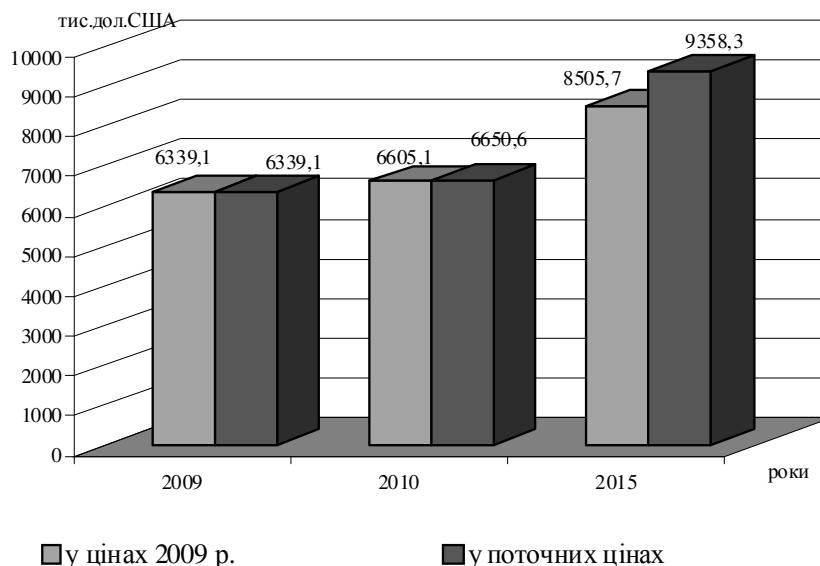

Рис. 3. Прогноз ВВП на душу населення в Україні за розрахунками МВФ

Таблиця 1

Динаміка населення за економічною активністю
(у віці 15–70 років, тис. осіб)

Показник	2000	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2000-2009, +,-
Економічно активне населення	228830,8	22171,3	22202,4	22280,8	22245,3	22322,3	22397,4	22150,3	-680,5
Зайняте	20175,0	20163,3	20295,7	20680,0	20730,4	20904,7	20972,3	20191,5	+16,5

Джерело: [7, с. 358].

Сьогодні мова має йти не лише про зниження безробіття, а й про ефективну зайнятість. Тобто необхідним є механізм мотивованої продуктивної зайнятості шляхом створення необхідних матеріальних і нематеріальних стимулів досягнення задоволеності працюючих цими умовами. Відповідно до даних ООН, якщо заробітна плата є меншою, ніж 3 дол. США за одну годину, то у працівника відсутня мотивація праці.

Однією з причин високого рівня безробіття в Україні є значне зниження інвестицій в основний капітал. Якщо у 2008 р. у фактичних цінах вони становили 233081 млн. грн., то уже в наступному році – 151777 млн. грн. І це, як правило, були власні кошти підприємств та організацій. У 2009 р. вони перевищували 63% від загального обсягу інвестицій в основний капітал.

Інвестиції в інфраструктуру соціально значущих секторів економіки (освіта, житлово-комунальне господарство) не лише сприяють створенню нових робочих місць із малим ризиком витіснення приватних інвестицій, а й сприяють формуванню головної продуктивної сили, стимулюють економічну активність населення, закладають основу для довгострокового ризику, підвищують рівень продуктивності й відкривають перспективи зростання ВВП. У 2011 р. очікується певне їх зростання (табл. 2).

Таблиця 2

Очікувані макроекономічні показники України, % до попереднього року

Показник	2010 р.	2011 р.	2010–2011 рр., +, –
Продукція промислового виробництва	109,0	105,5	–3,5
Продукція сільського господарства	99,5	101,0	+1,5
Роздрібний товарооборот	105,5	107,0	+1,5
Інвестиції в основний капітал	98,0	103,0	+5,0
Експорт (у поточних цінах)	131,0	114,0	–17,0
Імпорт (у поточних цінах)	133,0	116,0	–17,0

Джерело: [3, с. 178].

Другим показником сталого розвитку Європейський Союз визначив бідність. Він тісно корелює з попереднім показником. Безперечно, що бідні є в усіх країнах. Однак їх, зрозуміло, більше в тих країнах, в яких відсталою є економіка. Навіть порівняно із сусідами показник бідності в нашій державі є одним з найвищих. Сьогодні на межі і за межею бідності перебуває кожен четвертий житель України. Якщо за офіційною статистикою у Білорусі частка населення, що проживає за межею бідності, становить 5,4%, у Казахстані – 8,2, у Росії – 13,1, то в Україні – майже 25%. І це при тому, що прожитковий мінімум у нашій державі є один із найнижчих на території СНД. Нині він становить 88 дол. США, тоді як, скажімо, у Молдові – 107, в Росії – 165 дол. США.

Бідність зумовлює й стан здоров'я населення, який також зараховано до основних показників сталого розвитку. Показник умовного здоров'я в Україні не перевищує 24%. Зазначено, що в 1991 р. він перевищував 62%. У нашій державі продовжує залишатись високий рівень захворюваності. Кількість уперше зареєстрованих випадків захворювань у середньому становить 32,4 млн. осіб [2]. Динаміка захворюваності має тенденцію до зростання.

Відмічаючи високий рівень участі капіталу здоров'я у формуванні економічних досягнень, не слід забувати, що між станом здоров'я та рівнем економічного розвитку існує не лише прямий, а й зворотний зв'язок. У багатьох високорозвинутих країнах зі зростанням економіки покращуються й показники умовного здоров'я. На останній показник впливає не лише економічне, а й соціальне середовище. Зниження якості соціальних відносин негативно позначається на здоров'ї, зокрема через підвищення рівня стресів, через деструктивні щодо відношення здоров'я різні види поведінки. Ми ж глибоко переконані, що на стан здоров'я населення впливають соціально-економічні чинники. Результати наших досліджень показали, що соціальне середовище по-різному впливає на формування здоров'я в різних регіонах (з різною господарською спеціалізацією).

У віковій групі 15–60 років рівень смертності населення України перевищує аналогічні показники в країнах Європейського Союзу втричі. За роки незалежності

наша держава втратила 3,5 млн. осіб. Лише через передчасну* смертність Україна щороку втрачає близько 200 тис. осіб працездатного віку. Серед основних причин смертності слід виділити такі: високий рівень захворюваності, виробничого, транспортно-дорожнього, побутового травматизму, низький рівень діагностики хвороб та фінансування системи охорони здоров'я.

Зрозуміло, що на стан здоров'я населення впливає й рівень споживання. Європейським Союзом до основних показників зараховано також рівень виробництва і споживання. Теоретично, здавалося би, що між цими показниками має існувати пряма кореляційна залежність. Проте в Україні ця залежність не простежується. Так, за рівнем виробництва цукру і картоплі на душу населення Україна посідає перше місце в Європі, за виробництвом зерна, молока, тваринного масла – друге, м'яса – третє, а за рівнем споживання основних продуктів харчування наша держава значно відстає від країн Західної Європи (табл. 3).

Таблиця 3

Споживання основних продуктів харчування на 1 особу (кг за рік)

Продукти	Україна	Велико-британія	Німеччина	Італія	Франція	Канада	США	Японія
М'ясо і м'ясо-продукти	45,0	75,0	97,0	95,0	113,0	103,0	130,0	44,0
Молоко і молокопродукти	225,0	307,0	485,0	334,0	509,0	336,0	307,0	61,0
Яйця (штук)	252,0	176,0	214,0	209,0	255,0	181,0	231,0	343,0
риба	15,3	18,6	12,3	21,6	28,4	22,9	22,0	68,8
Хліб і хлібо-продукти	112,0	98,0	95,0	160,0	114,0	100,0	119,0	149,0
картопля	133,0	107,0	78,0	44,0	73,0	84,0	63,0	36,0
овочі	118,0	91,0	89,0	163,0	119,0	109,0	106,0	107,0
ягоди	46,0	80,0	122,0	146,0	87,0	121,0	150,0	59,0
Цукор	40,0	41,0	43,0	26,0	36,0	115,0	68,0	32,0
Олія	14,3	1,6	16,0	24,0	17,0	18,0	20,0	11,0
Ккал	2946,0	3216,0	3382,0	3464,0	3543,0	3059,0	3610,0	2890,0

Джерело: [8].

Як видно із табл. 3, рівень споживання в Україні є значно гіршим, ніж у розвинутих країнах. І це ж – середній показник. Якщо ж проаналізувати цей показник (рівень споживання) окремих соціальних груп, то він був би ще гіршим. Адже децильний коефіцієнт у 2009 р. у нашій державі становив 1:40. І це при тому, що вимоги соціальної безпеки передбачають неперевищення співвідношення 1:7 [6, с. 8]. Співвідношення в доходах бідних і багатих не сприяє забезпеченню соціальної стабільності в країні. Світовий досвід свідчить, що сталий розвиток забезпечує наявність середнього класу, частка якого має становити не менше від половини населення. Представники останнього – це та частина населення, яка повинна мати високий освітній, професійно-кваліфікаційний та інтелектуальний рівень, володіє

* За критерієм ВООЗ передчасною вважається смертність у віці до 65 років.

приватною власністю, має матеріальний добробут не нижчий від середнього по країні, бере активну участь у суспільно-економічному житті країни. Формуванню середнього класу сприяє розвиток малого і середнього бізнесу, здатного через механізм соціального партнерства сприяти соціальній згуртованості суспільства.

Країни Європейського Союзу для забезпечення сталого розвитку велику увагу приділяють і формуванню оптимальної моделі соціального розвитку, яких у світі з'являється щораз. На сьогоднішній день уже відомі моделі соціального розвитку, запропоновані США, Японією, Китаєм, Індією, Бразилією, Ізраїлем, країнами ЄС тощо. Незважаючи на їх різноманіття, всі вони орієнтовані на постійне зростання соціальних стандартів на соціалізацію суспільних відносин, на підвищення якості життя населення. Як свідчить досвід вищезазначених країн, цьому має сприяти підвищення ролі мотивацій до продуктивної праці економічно активного населення і, перш за все, зайнятого. Основними складовими її (мотивації) можуть бути: оплата праці, умови та охорона праці; освіта і професійне навчання; ефективна зайнятість; можливості кар'єрного зростання тощо.

Загалом соціальна політика держави має бути спрямована не лише на мотивацію зайнятого населення до продуктивної праці, а й на активний розвиток соціальної складової сталого розвитку. Саме такий підхід має забезпечити високу якість життя. До речі, різні науковці категорію "якість життя" розглядають як у вузькому, так і в широкому розумінні. Ми цю категорію розглядаємо як таку, що охоплює:

- рівень освіти та кваліфікації працівника;
- добробут населення як оцінка рівня життя;
- соціальна безпека (умови праці, соціальний захист, фізична і майнова безпека, криміногенність);
- якість навколишнього середовища [1, с. 60–66];
- здоровий спосіб життя;
- довге (тривале) і здорове життя.

Сучасне суспільство поступово еволюціонується у суспільство знань. Неперервна освіта протягом усього життя, постійне набуття нових знань, умінь і навичок стають необхідною умовою успіху в різних сферах професійного та повсякденного життя. Щоправда, підвищення попиту на економічні спеціальності, викликаного переходом до ринкової економіки, змусило вищі навчальні заклади пропонувати студентам відповідні програми. Однак стрімке і повсюдне поширення економічних дисциплін у вищих навчальних закладах ставить під питання якість викладання. Адже багато викладачів не знайомі з успішними та ефективними методами викладання економіки, які реалізуються у західноєвропейських вищих навчальних закладах.

У багатьох країнах світу період економічного спаду використовується як можливість для підвищення рівня кваліфікації й підготовки до майбутнього відновлення економіки. Скорочення тривалості робочого часу супроводжується інвестиціями в розвиток професійних навичок, у соціогуманітарний розвиток загалом. Все це має сприяти зростанню зайнятості населення, зниженню прихованого безробіття. В соціогуманітарному розвитку існують певні проблеми, які гальмують підвищення продуктивності та сталий розвиток. Тому завдання держави – створити економічні й інституціональні умови, зняти бар'єри, що перешкоджають підвищенню ефективності виробництва, зростанню продуктивності праці. Цьому має сприяти формування цілісної державної багатодійової інноваційної системи підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації працівників із використанням стаціонарних, дистанційних і мобільних форм навчання.

Останнім часом освіта загалом і вища зокрема реформується практично у всій Європі, у тому числі й в Україні, яка є частиною Європи. А це передбачає здійснення структурних змін, модернізації існуючих навчальних програм. Модифікація має в першу чергу охопити ті навчальні заклади, які не відповідають потребам ринку праці, не забезпечують працевлаштування своїх випускників після закінчення курсу навчання. Реформування вищої освіти України здійснюється, як правило, відповідно до вимог Болонської декларації, що передбачає:

- розробку системи зіставних академічних кваліфікацій та ступенів, що сприяє працевлаштуванню випускників ВНЗ і міжнародної конкурентоздатності Європейської системи вищої освіти;
- створення бакалаврських і магістерських програм навчання. При цьому для вступу на магістерську програму вимагається успішне завершення бакалаврської програми з терміном навчання від трьох років. Відповідно до основних цілей Болонської декларації, науковий ступінь, що присуджується після закінчення бакалаврської програми навчання, має відповідати вимогам європейського ринку праці як кваліфікація відповідного рівня. Магістерська програма завершується отриманням ступеня магістра і (чи) кандидата наук (за принципом, встановленим у більшості європейських країн);
- впровадження європейської системи переведення та накопичення кредитів (ECTS) як засобу, що сприяє мобільності студентів;
- сприяння мобільності студентів, молодих дослідників, викладачів, а також забезпечення доступу студентів з інших регіонів світу до участі в дослідженнях, викладацькій практиці та навчанні в Європі [5, с. 114–115].

У здійсненні реформування соціогуманітарної сфери, кожної її складової, зокрема освіти, важливо використати кращий досвід інших навчальних закладів, інших країн тощо. Це, перш за все, стосується питань підготовки кадрів для ринкової економіки. Адже саме на Заході знаходяться кращі, відомі на весь світ економічні вищі навчальні заклади. Не секрет, що більшість лауреатів Нобелівських премій з економіки – це науковці західних шкіл. Крім того, вивчення альтернативних методів є важливим елементом реформування системи освіти, яка полягає в підході до нових технологій, що дають змогу більш успішно залучати студентів в освітній процес і зацікавлювати їх. Щодо використання досвіду просування загальноєвропейського формату вищої освіти, зокрема щодо міжвузівського співробітництва, мобільності студентів, інтеграції програм навчання, заслуговує на увагу досвід Фрайбурзького університету, який один із перших серед німецьких вищих навчальних закладів почав реалізовувати принципи Болонської декларації, модернізацію навчальної програми “науки про навчання”. Головна особливість, скажімо, нової програми підготовки бакалаврів – її орієнтація на практичне навчання і на ринок праці. Магістерський курс має академічну спрямованість, тобто готує дослідників у сфері навчання.

Для забезпечення високої якості навчання важливо створити ефективну взаємодію різних рівнів освіти, зокрема : вузівської освіти зі шкільною та після вузівською; вирішення проблеми довгострокового стратегічного розвитку освіти і підготовки кадрів. Саме такий підхід, на наш погляд, має створити передумови кожній людині, щоб вона, володіючи здібностями та знаннями, ставала соціально активною, брала активну участь у модернізації економіки, забезпеченні її сталого розвитку, в підвищенні добробуту населення і покращенні якості життя.

Література

1. Айвазян С. А. Интегральные свойства качества жизни населения (моделирование, измерение, информационное сообщение) / С. А. Айвазян // Проблемы информатизации. – 1999. – № 2. – С. 60–66.
2. Динаміка захворюваності населення України [Електронний ресурс] / Держ. комітет статистики України. – Режим доступу : [http\www.UKRSTAT.gov.ua](http://www.UKRSTAT.gov.ua).
3. Материалы и статистика СНГ // Общество и экономика. – 2011. – № 3. – С. 178.
4. МБТ: восстановление и рост на основе достойного труда : [доклад генер. директора]. – Женева, 2010.
5. Норберт З. Формы высшего образования в Украине на примере Франтбургского университета З. Норберт // Вопросы образования. – 2011. – № 1. – С. 114–115.
6. Середній клас – передумова демографічної перспективи України // Національна безпека і оборона. – 2008. – № 17. – С. 3.
7. Статистичний щорічник України за 2009 рік : [стат. зб.]. – К. : Держ. під-во "Інформаційно-аналітичне агентство", 2010. – С. 358.
8. Food balance Sheets. – Rome, 2009.